

С. Ю. Івашина, кандидат економічних наук,
доцент кафедри грошового обігу
та банківської справи Університету митної
справи та фінансів

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Використано методологічні можливості економічної теорії щодо виділення економічних та інституціональних критеріїв соціалізації економіки. Їх виділення відбувається не в операційно-прикладному аспекті, який полягає у визначенні кількісних параметрів, а в теоретико-методологічному. Для пошуку критеріїв соціалізації економіки досліджено зв'язки соціальної сфери з економічною. Запропоновано критерії, які охоплюють сфери праці, споживання, культури, рівня, якості та способу життя людини.

Ключові слова: критерій; соціалізація економіки; сфера праці; сфера споживання; сфера культури; рівень та спосіб життя.

The article uses the methodological possibilities of economic theory on the allocation of economic and institutional criteria of socialization of the economy. Selection of socialization criteria of the economy is made not in operational and applied aspect, which is the definition of quantitative parameters, but in theoretical and methodological one. It is proved that to determine the content of the economic category of "socialization of the economy" it is not enough to use only economic criteria and macroeconomic indicators. It is proved that the socialization criteria should reflect the features of socio-economic development, socio-cultural dynamics, changes in circumstances and lifestyle, the social values in their structural and systemic perspective. To search criteria of socialization of the economy relations between social and economic sphere are studied. The social sphere is considered as a sphere of social inequality.

The proposed criteria cover the sphere of labour, consumption, culture, level and quality of life as well as lifestyle. The first criterion relates to the world of work and ensures that the labour force in the sphere of work must meet objective requirements of expanded reproduction. Second one reflects the size, composition and structure of consumption concerning their historically determined system of needs. The third criterion characterizes developments in the field of culture. Fourth one reflects the depth and distribution of various forms of social inequality. The fifth criterion reflects the social characteristics of labor force, social connections and relationships of individuals.

Key words: financial development; financial sector; financial competitiveness; incumbents.

Постановка проблеми. Дослідження соціалізації економіки – складне наукове завдання, що передбачає використання методологічного інструментарію і дослід-

© С. Ю. Івашина, 2016

ницьких можливостей економічної теорії як з точки зору проблематики, так і методології у межах її взаємодії з соціологією. Актуалізація проблематики досліджень взаємодії економічного та соціального, серйозні аргументи щодо спроможності економічної теорії в розв'язанні теоретичних, методологічних і практичних питань соціалізації економіки дозволили включити до економічного аналізу соціальні чинники економічного життя, в тому числі в межах концепції універсумізації. Синтез соціального й економічного аспектів соціалізації економіки впливає з їх взаємодоповнення та ролі людини як фактора і мети суспільного виробництва. Саме це надає дослідженню соціалізації економіки комплексного міждисциплінарного характеру та доводить багатоаспектність і складність цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Очевидно, що застосування виключно економічних критеріїв соціалізації економіки, на основі яких використано макроекономічні показники, а саме: величина доходів і споживання, рівень безробіття і життя населення, – явно недостатньо. Тому дослідники пропонують вивести критерії соціалізації економіки з аналізу самого суб'єкта соціалізації – людини з відповідними її потребами та інтересами. Такий підхід ми бачимо в працях Г. І. Башнянина, В. Г. Бодрова, А. С. Гальчинського, А. А. Гриценка, В. О. Гришкіна, Н. М. Деєвої, Ю. К. Зайцева, А. М. Колота, Г. М. Пилипенко, В. М. Тарасевича та ін. [1–10]. Методологічні аспекти дослідження соціалізації економіки представлені в працях [1; 6; 8; 9]. Суб'єкт соціалізації в його конкретизованій формі економічного суб'єкта намагається покращити умови життя та середовище існування, забезпечити власний добробут і вільний розвиток. Такі процеси в економічній теорії описуються кількома категоріями: “економічний розвиток”, “соціальний прогрес”, “соціальний розвиток”, “соціалізація економіки”. При цьому важливо чітко розрізняти зміст цих категорій.

Мета статті – визначити критерії соціалізації економіки, які дозволять чітко встановити сутність і зміст категорії “соціалізація економіки”.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що показники, розроблені на основі певних критеріїв, відображають особливості соціально-економічного розвитку, соціокультурну динаміку, зміни в умовах і способі життя, соціальні цінності в їх структурно-системному ракурсі як елементи загальної системи цінностей населення. Такий підхід дозволяє створити модель соціалізації економіки, яку можна трансформувати в операційну, яка складається з окремих індикаторів (критеріїв) соціалізації економіки. Однак у нашій роботі ми надаємо перевагу не операційно-прикладному аспекту виділення критеріїв соціалізації економіки, який полягає у визначенні їх кількісних параметрів, а теоретико-методологічному.

Аналіз усього розмаїття економіко-неекономічних взаємодій, серед яких можна виділити комплекс багатовимірних взаємодій універсумного типу, відкриває шлях до розробки комплексу критеріїв соціалізації економіки.

Означений пошук потребує дослідження зв'язків соціальної сфери з економічною. Якщо розглядати соціальну сферу як сферу соціальної нерівності, то її зв'язок з економічною проявляється у такому:

– по-перше, у формуванні соціально-економічних груп на економічній основі – власності, що визначає їхню роль у соціальному, політичному й духовному житті, навіть у сфері побуту тощо;

– по-друге, у структурі людського фактора, яку зумовлюють індивіди, що входять до різних соціально-економічних груп. Водночас вони включені у множини інших “неекономічних” соціальних структур і є суб’єктами економіко-соціальних взаємодій, які мають взаємовплив в економічній і соціальній сферах суспільства;

– по-третє, становище, яке займають соціально-економічні групи в економіці – це проекція соціальної структури суспільства на економіку, а діяльність і поведінка цих груп в економіці є лише одним із аспектів соціалізації їх способу життя.

Адекватно відобразити всю складність універсального за своєю суттю процесу соціалізації економіки можна, якщо йому відповідає система критеріїв та розроблених на їх основі якісних показників – індикаторів. Визначення цих критеріїв передбачає визнання того, що суб’єкт соціалізації економіки – це людина, мета якої полягає в покращанні умов життя та середовища існування, свобода, а в конкретизованих формах суб’єктом соціалізації економіки можуть розглядатися соціальні спільноти з відповідним комплексом потреб та інтересів.

При пошуку критеріїв соціалізації економіки ми виходимо із загального історичного критерію суспільного розвитку, відповідно до якого матеріальну основу життєдіяльності людини та суспільства, формування та задоволення суспільних потреб, функціонування соціальної сфери суспільства складає економіка, а теперішню епоху можна розглядати як “епоху становлення поки що системно не осмисленого теоретичною думкою посткапіталістичного суспільства, формування основ метаекономіки” [3, 4].

Запропоновані нами критерії охоплюють явища та процеси, що містяться в усіх сферах життєдіяльності людей, де відбувається соціалізація економіки. Такими сферами, на нашу думку, є сфери праці, споживання, культури, рівня якості та способу життя.

Перші три критерії охоплюють найбільш важливі й відносно автономні сфери життєдіяльності людей в їх якісних і кількісних характеристиках: праця, споживання та культура. Четвертий і п’ятий критерії стосуються усіх сфер життєдіяльності, в тому числі й трьох вищезазначених, однак акцентують увагу на ступені соціальної нерівності, а також на способах, масштабах і механізмах соціальної інтеграції суспільства.

Отже, *перший критерій соціалізації економіки* стосується сфери праці. Значущість сфери праці для соціалізації економіки важко переоцінити: суспільний поділ праці лежить в основі формування економічних і соціальних структур суспільства, а сукупність форм і видів праці багато в чому визначає його культурний устрій. У системі способу життя праця виступає не просто інструментальним засобом перетворення форм життєдіяльності, а все більше перетворюється на самоцінність. Безумовно, праця – це не тільки економічна, а й соціальна категорія. Вона впливає на соціалізацію економіки через розвиток продуктивних сил.

Найзагальніший критерій соціалізації економіки у сфері праці зводиться до того, що робоча сила має відповідати об’єктивним вимогам розширеного відтворення:

– мають збігатися пропорції відтворення робочої сили та суспільного продукту;

– робоча сила не повинна бути відносно надлишковою у порівнянні з можливостями її застосування;

– у професійно-кваліфікаційному відношенні робоча сила має відповідати реальній структурі виробництва;

– поведінкові стереотипи робочої сили мають відповідати ритму функціонування постіндустріальної економіки.

Із цього критерію випливає конкретизація проблем у сфері праці. Перш за все, вони визначаються рівнем зайнятості, який впливає на всі сторони економічного, соціального і політичного життя. Також соціалізація у сфері праці передбачає вдосконалення професійно-кваліфікаційної структури робочої сили і поступове збільшення питомої ваги постіндустріальної праці за рахунок її квазісучасних форм. Зростання продуктивності праці, що супроводжує цей процес, ми розглядаємо не тільки як показник економічної ефективності, а й як показник соціалізації економіки в сфері праці.

Другий критерій – величина, склад і структура споживання в їх відношенні до історично зумовленої системи потреб. Добробут людей – мета, суть і кінцевий результат функціонування суспільного виробництва. Він прямо залежить від величини споживання. Саме тому споживання можна розглядати як важливий критерій соціалізації економіки. Очевидно, що кількісні параметри споживання визначаються досягнутим рівнем економічного розвитку і фіксуються низкою макроекономічних показників (валових, чистих, внутрішніх, національних, на одну особу). Для того щоб уявити зміни, які характеризують процес споживання, не достатньо послідовно проаналізувати ряд показників, які характеризують економічні та соціальні процеси (ВВП, динаміка споживання, частка споживання у ВВП тощо). На основі макроекономічного аналізу можна виділити величину споживання в різних інституціональних секторах економіки. Це дозволяє визначити важливий параметр соціалізації економіки за критерієм споживання – рівень споживання населення. Для цього можна використовувати дані статистики, що відображають динаміку споживання домогосподарств у національній економіці.

Зазначимо важливу особливість соціалізації економіки країни, яка полягає у тому, що елементи суспільного відтворення, як власне виробництво, економічні потреби і фактичне споживання суттєво відрізняються за обсягами та складом. Відомо, що фонд споживання вимірюється національним доходом, який поділяється на дві частини, що суттєво відрізняються за цілями, формами, методами використання. Більша його частина після розподілу та обміну витрачається на особисте споживання домогосподарств, при цьому частка споживання домогосподарств у структурі кінцевих споживчих видатків постійно зростає, що, безумовно, є позитивною тенденцією (табл. 1). За рахунок видатків на сектор загальнодержавного управління фінансується не тільки утримання державного апарату та частина економічних видатків самої держави, а й різного роду соціальні трансферти у вигляді виплат і субсидій домогосподарствам, що значно збільшує рівень індивідуального споживання.

Структура кінцевого споживання у 2006–2015 рр.

Роки	Кінцеві споживчі видатки	Сектор домогосподарств		Сектор некомерційних організацій, які надають послуги домогосподарствам		Сектор загальнодержавного управління	
		млн грн	млн грн	% до ВВП	млн грн	% до ВВП	млн грн
2006	424 906	319 383	75,1	5173	1,3	100 350	23,6
2007	558 581	423 174	75,7	6445	1,2	128 962	23,1
2008	758 902	582 482	76,7	7257	1,1	169 163	22,2
2009	772 826	581 733	75,2	7079	1,0	184 014	23,8
2010	913 313	685 233	75,0	8003	0,9	220 077	24,1
2011	1 094 231	858 905	78,4	9619	1,0	225 707	20,6
2012	1 221 163	950 212	77,8	8984	0,8	261 967	21,4
2013	1 329 632	1 047 096	78,7	10265	0,9	272 271	20,4
2014	1 429 959	1 120 876	78,3	12873	1,0	296 210	20,7
2015	1 715 636	1 325 535	77,2	13300	0,9	376 801	21,9

За даними [11].

Існування в країні системи “влада – власність” впливає на структуру споживання. В умовах зростання диференціації суспільства категорії рівня, частки, динаміки не мають всезагального характеру, вони неминуче розпадаються на мозаїку споживання окремих соціальних груп. Очевидним є скандальне споживання бюрократичної верхівки при недостатньому кількісному та якісному рівні споживання інших прошарків населення. Про низькій рівень споживання, який не забезпечує соціально значимого рівня забезпечення навіть основних потреб домогосподарств, свідчить табл. 2.

Як видно з таблиці, основні видатки припадають на покупку продуктів харчування, одягу та оплату комунальних послуг. Найбільшу частку у витратах вітчизняних домогосподарств на придбання товарів і послуг займають витрати на харчування (53,1 % усіх витрат у 2015 р.). Згідно з класифікацією ООН, 60 % витрат сімейного бюджету на харчування свідчить про рівень злиденності. Ситуація, що склалася у споживанні, характеризується дефіцитом продовольчого споживання майже за всіма основними групами товарів для третини населення України [12, 20]. Видатки на відпочинок і культуру займають одне з останніх місць у сімейному бюджеті громадян України (табл. 2). Отже, зміни у структурі споживання мають охоплювати все суспільство принаймні його більшу частину, а не впливати лише на елітарні соціальні групи.

**Сукупні витрати у розрахунку на 1 домогосподарство (грн)
і структура сукупних витрат домогосподарств у 2009–2015 рр. (%)**

Показники	Роки						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹
Сукупні витрати ² , грн	2754,1	3072,7	3456,0	3592,1	3820,3	4048,9	4952,0
Структура сукупних витрат домогосподарств	Відсотки						
Споживчі сукупні витрати, у т. ч.	87,8	90,0	90,2	90,8	90,2	91,6	92,9
– продукти харчування та безалкогольні напої	50,0	51,6	51,3	50,1	50,1	51,9	53,1
– непродовольчі товари та послуги, у т. ч.	34,6	35,1	35,5	37,2	36,6	36,3	36,5
– одяг і взуття	5,6	6,1	5,8	6,1	5,9	6,0	5,7
– електроенергія, житло, вода, газ та інші види палива	9,4	9,3	9,6	9,9	9,5	9,4	11,7
– охорона здоров'я	3,1	3,1	3,1	3,4	3,4	3,6	3,7
– відпочинок і культура	1,8	1,8	2,0	2,0	2,1	1,8	1,5
– освіта	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2	1,1	1,1
– інші витрати	3,2	3,3	3,4	3,5	3,5	3,4	3,3
Неспоживчі сукупні витрати	12,2	10	9,8	9,2	9,8	8,4	7,1

¹ Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції та Криму.

² У середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство.

Джерело: [11].

Третій критерій соціалізації економіки характеризує зрушення в сфері культури. Оскільки розвиток матеріальної культури значною мірою охоплено критеріями споживання і праці, доцільно звернути увагу на духовну культуру індивідів і суспільства в цілому.

У культурному розвитку існують два взаємопов'язані, але різні потоки; один із них характеризує ту площину соціалізації економіки, що пов'язана з умовами та способом життя, інший – з глибинними змінами в соціокультурній сфері. Яким би умовним не було виділення сфери культури з усієї сукупності соціальних процесів, у методологічному відношенні воно уявляється нам важливим і конструктивним, оскільки дозволяє сконцентрувати увагу на соціокультурному розвитку. Соціокультурний розвиток доводить специфічність характеру впливу соціокультурних факторів на сукупність економічних відносин, які несуть у собі глибокий відбиток певних зв'язків, традицій, інститутів, глобальних і постіндустріальних тенденцій.

Окремі соціокультурні інститути виконують важливі функції регуляторів виробництва і проникають у структуру прав власності.

Соціокультурні інститути визначають зміст і характер процесу соціалізації в постіндустріальній економіці. Вони сприяють створенню такого мікроклімату в творчих колективах, який забезпечує максимальну реалізацію інтелектуальних здібностей людей, захист талановитих новаторів від тиску управлінської бюрократії. Соціокультурні інститути стають визначальним елементом у соціосфері сучасного виробництва, яка, на нашу думку, передбачає взаємоповагу, доброзичливість, творчий настрій працівників, розуміння процесів, цілей, добровільність і глибоку зацікавленість у результатах праці, важливість її економічних і соціальних результатів, сприяє формуванню сучасної креативної особистості – учасника виробничого процесу.

Четвертий критерій соціалізації економіки виявляє та відображає ступені розповсюдження й глибину різних форм соціальної нерівності. Якщо фундаментальною основою соціальної поляризації та нерівності є протиставлення праці і капіталу, то один із його проявів – це майнове розшарування в суспільстві. Хоча диференціація в доходах і споживанні людей не вичерпує проблематики соціалізації економіки, ми виділили цей аспект, адже майнова нерівність відчувається гостріше за інші її форми. Її породжують різні фактори, що виявляють на поверхні економічного життя глибоку соціальну нерівність. Окрім того, у соціальній сфері через використання формалізованих методик можна зробити кількісні виміри розбіжностей у порівнянні з їх параметрами в інших країнах. Об'єктом аналізу можуть стати досягнення економічного і соціального розвитку (темпи, рівні, структурні зрушення у продуктивних силах, зміни в соціальній структурі, в особистому споживанні тощо). В економічній літературі розроблено різні методики вимірювання соціальної нерівності, в тому числі на основі використання коефіцієнта Джині. Це дозволяє проводити емпіричний аналіз для встановлення систематичного зв'язку між соціальною нерівністю та іншими критеріями соціалізації економіки. Відповідно до світових стандартів, критично небезпечний у соціально-економічному плані 7–10-кратний розрив між первинними доходами граничних децильних груп. Офіційна статистика дає співвідношення загальних доходів населення верхнього квінтиля до найменш забезпеченого квінтиля в 3,2 разу [11]. Наразі соціальна нерівність в Україні перетворилася в неформальний інститут. Результатом поглиблення соціальної нерівності в суспільстві стала маргіналізація великої кількості людей і цілих соціальних груп. Значна нерівність у розподілі доходів зумовлює необхідність їх подальшого перерозподілу, який не має виходити поза економічно ефективні та соціально раціональні межі. Це означає, що вилучення певної частини доходів у заможних соціальних груп не повинно суттєво зменшити фонд нагромадження у формі індивідуальних заощаджень. Такі заходи можуть посилити нерівність або навіть створити нові форми соціальної нерівності, якщо не відбудеться зміна виробничої поведінки найбільш бідніших прошарків населення.

П'ятий критерій соціалізації економіки відображає удосконалення соціальних характеристик робочої сили, окремі соціальні зв'язки і відносини. Він відображає таку перебудову соціальних зв'язків, на основі якої можна інтегрувати суспільство, створити кращі можливості для розвитку людини, формування особистості,

самоорганізації та суспільної активності, розширення свободи вибору життєвого шляху та формування соціального капіталу.

Соціальний капітал, сформований на основі певних ціннісних орієнтацій, стимулює поведінку, спрямовану на прагматичне дотримання певних правил для досягнення особистих цілей, а також поведінку, керовану не лише егоїстичними мотивами, а й орієнтовану на вищу групову моральність та соціальну відповідальність. Довіра та співробітництво – ключові складові соціального капіталу. Мотивація за умови внутрішньої довіри полягає в очікуванні переваг, які надає добра репутація у певному контексті. Довіра слугує перепусткою у світ селективних переваг, пов'язаних із присутністю у певній мережі. Досвід колективів, де працюють люди, які довіряють один одному – приклад соціального капіталу, пов'язаного з довірою. У сучасному світі розвиток соціального капіталу ми вважаємо критерієм соціалізації економіки. Приклад розвитку соціального капіталу є становлення соціально відповідального менеджменту корпорацій, готового до розширення соціальної інфраструктури, підвищення добробуту працівників, поліпшення умов їх праці. Корпоративна соціальна відповідальність передбачає насамперед економічну підтримку соціальних програм, соціальний діалог, ефективну організацію та функціонування системи соціального партнерства. Даний критерій дозволяє робити важливі уточнення й корективи у процесі соціалізації на рівні окремих соціальних груп.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, виділені економічні критерії соціалізації відображають вплив основних результатів функціонування економіки на соціальний розвиток країни. На їх основі можна розробляти показники й індикатори соціалізації економіки в тих площинах, які відображено в даному дослідженні. Крім того, залучення до аналізу методологічних можливостей універсуміки дозволить розширити наші уявлення про широке коло економіко-неекономічних чинників соціалізації економіки.

Список використаних джерел:

1. Бодров В. Г. Политическая экономия институциональных изменений и социализация хозяйственного развития / В. Г. Бодров // *Європейський вектор економічного розвитку*. – 2012. – Вип. 2 (13). – С. 18–23.
2. Гальчинський А. За межами капіталізму / А. Гальчинський // *Економіка України*. – 2011. – № 9. – С. 4–16.
3. Гриценко А. А. Капіталізація і соціалізація економіки в ретроспективі і перспективі / А. А. Гриценко // *Соціальна економіка*. – 2009. – Вип. 15. – С. 191–195.
4. Гришкін В. О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи : [монографія] / В. О. Гришкін. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – 498 с.
5. Деева Н. М. Потенціал соціалізації і його регулювання в економіці: теорія, методологія, перспективи : [монографія] / Н. М. Деева – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2006. – 444 с.
6. Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія і практика : [монографія] / Ю. К. Зайцев. – К. : КНЕУ, 2002. – 188 с.
7. Колот А. М. Економічно активна людина у новій економіці: теоретико-методологічний аналіз трансформаційних процесів / А. М. Колот, О. І. Кравчук // *Ринок праці та зайнятість населення*. – 2015. – № 2. – С. 3–8; № 3. – С. 8–13.

-
8. Пилипенко Г. М. Інституціональні чинники співвідношення державної і ринкової координації економічної діяльності : [монографія] / Г. М. Пилипенко. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2012. – 293 с.
9. Тарасевич В. Н. Экуника: гипотезы и опыты : [монография] / В. Н. Тарасевич. – М. : ТЕИС, 2008. – 565 с.
10. Типи і види соціалізації економічних систем / Г. І. Башнянин, Б. В. Кульчицкий, Л. Я. Гончарук, А. І. Тесля // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2012. – Вип. 22.14. – С. 204–210.
11. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Абсава Л. О. Бідність в Україні: тенденції, фактори, шляхи подолання / Л. О. Абсава, В. І. Покотилова // Економіка та держава. – 2012. – № 1. – С. 17–21.